

Наталія Грень
кандидат юридичних наук,
суддя Львівського окружного адміністративного суду
ORSID: 0000-0001-5780-9423

ЮРИДИКО-СОЦІОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКРИМІНАЦІЇ ЯК ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕВІАЦІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.039>

© Грень Н., 2022

Проаналізовано проблему дискримінації особи чи групи осіб як соціального явища, що має негативне значення для суспільства, держави та людини. Доведено, що прояви нерівності – це складне соціальне явище, що субурдинується зі спрощеною моделлю мислення про людей з певною індивідуальною характеристикою зі стереотипами, упередженням та стигмами.

Проблема соціального існування дискримінації полягає в її суспільному укоріненні. Народи та соціальні угруповання сприймають це явище як належне, і тільки в світлі сучасних тенденцій гуманізації правової реальності та верховенства права питання подолання нерівності та протидії дискримінації отримали комплексну державно-політичну увагу.

Право є соціальним явищем. Це особливо важливо у випадку різних юридичних наук, оскільки правове поле суспільного життя є основною цеглинкою соціологічної структури суспільства.

Вказано, що усталені стереотипи, що існують в окремому суспільстві, є суттєвими чинниками впливу на дискримінаційну поведінку як спрощені шаблони групового мислення, які дозволяють швидкий розвиток оцінок різних явищ, людей або ситуацій. Вони недостатньо обґрунтовані, а елементи визначають їх форму та зміст когнітивні, емоційні та поведінкові. Присутнє стереотипне мислення практично в кожній сфері діяльності людини. Усталені стереотипи, що існують в окремому суспільстві, є суттєвими чинниками впливу на дискримінаційну поведінку.

Дискримінація може бути наслідком інституційно встановленої нерівності, що призводить до порушення прав і законних інтересів певних груп осіб, утворених за різними підставами; це може призвести до нерівного ставлення, приниження або недооцінки людини.

Доведено, що стереотипи та стигми, що поширені в суспільстві, – це не просто негативне явище, воно може бути загрозливим для людини та суспільства, бути соціально-шкідливим або навіть небезпечним.

Ключові слова: дискримінація, соціальна девіація, стереотип, стигма, рівність, правова політика.

Постановка проблеми. Явища соціальної нерівності були зафіксовані у історичному генезисі цивілізації майже від початку свого існування. Дискримінаційні прояви є невід’ємною частиною функціонування людських популяцій, незважаючи на проведення постійних, часто навіть радикальних,

системних експериментів та програми боротьби з нерівністю. Глибина проблеми змінювалася з епохами та роками, однак, незалежно від часу, вони стосувалися переважно загальних критеріїв, як-то: статі, походження, раси, релігії, матеріального стану, орієнтації чи, зокрема, віку.

Проблема соціального існування дискримінації полягає в її суспільному укоріненні. Народи та соціальні угруповання сприймають це явище як належне, і тільки в світлі сучасних тенденцій гуманізації правової реальності та верховенства права питання подолання нерівності та протидії дискримінації отримали комплексну державно-політичну увагу.

Аналіз дослідження проблеми. Не зважаючи на те, що задекларована проблема є далеко не новою у соціальній та правовій реальності, все ж на науковому рівні розглядали її винятково з огляду на окремі галузі права. Зокрема, Д. Мельничук, Р. Кошель, О. Тищенко та О. Климкова розглядають міжнародно-правові стандарти у сфері захисту від дискримінації у трудовій сфері. Такий підхід не створює єдиного методологічного підґрунтя та потребує комплексного теоретико-правового аналізу.

Метою статті є дослідження сутності дискримінації як форми соціальної девіації.

Виклад основного матеріалу. Прояви нерівності – це складне соціальне явище, що субурди-нується зі спрощеною моделлю мислення про людей з певною індивідуальною характеристикою, зі стереотипами, упередженням чи навіть поведінкою (останнє вже необхідно кваліфікувати як дискримінацію). Соціальна проблема полягає у тому, що проявляється в різних аспектах соціальної діяльності і не обов'язково полягає в умисній поведінці, можливо ухвалення дискримінаційних рішень без свідомого бажання настання шкідливих наслідків і ґрунтується на загальноновизнаних ментальних стереотипах стосовно людей, які належать до певної групи.

Стигма – це несприятлива ознака, упередження – це принизливе особисте судження, заснова-не на стигмі, стереотип – це негативне суспільне ставлення до негативної риси, а дискримінація пе-редбачає поведінку, що порушує права осіб або груп зі стигматизованою характеристикою.

Проблема рівного ставлення та обмеження різних форм дискримінація має свої філософські, правові, соціологічні, психологічні, політичні та інші аспекти. Тому актуальними є проблеми дискримінації як соціального явища, зокрема множинної дискримінації, яка останнім часом стає предметом уваги в кожному цивілізованому суспільстві, оскільки держава та її громадяни одно-стайні у своїх зусиллях захистити основні людські цінності та гарантувати законність і верховенст-во права за дотримання принципу рівності, незважаючи на відмінності за статтю, віком, освітою, майновим станом, етнічною приналежністю тощо. Поява нових форм дискримінаційної поведінки або посилення загальновідомої дискримінаційної поведінки вимагає узгоджених зусиль і адекват-них методів протидії цьому негативному соціальному явищу. У сучасній демократії існує прагнення досягти відносно стабільного комплексу “виправданих рівностей” – рівного старту і рівного досту-пу [1, с. 173].

“Класичне” розуміння принципу рівності у міжнародному праві було сформульовано в окре-мій думці судді Танака у справі Південно-Східної Африки, яка слухалася Міжнародним судом справедливості ООН (1966 р.): “Принцип рівності перед законом не означає ... абсолютної рівності, а саме рівного ставлення до осіб, незважаючи на індивідуальні, конкретні обставини, але це озна-чає... відносну рівність, а саме принцип ставитися рівно до рівного та нерівно до нерівного... Різні ставлення до нерівних питань, зважаючи на їх нерівність, не тільки дозволено, а й вимагається” [2, с. 18].

З юридичного боку, дискримінація – це протиправне обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за їх національною та расовою ознакою, ідентичністю, статтю, майновим ста-ном, політичною та релігійною приналежністю тощо. Дискримінація може бути наслідком інститу-ційно встановленої нерівності, що призводить до порушення прав і законних інтересів певних груп

осіб, утворених за різними підставами; це може призвести до нерівного ставлення, приниження або недооцінки людини.

Право є соціальним явищем. Це особливо важливо у випадку різних юридичних наук, оскільки правове поле суспільного життя є основною цеглинкою соціологічної структури суспільства.

Як вказує Дубовик К.: “сучасне розуміння сутності соціальних проблем і відповідно їх визначення в науці, незважаючи на широку поширеність досліджень з цієї тематики, є надзвичайно різноманітними і їх визначення представляє певну наукову складність. Ця проблема обумовлена, передусім, тим, що різні наукові дослідження базуються на різній методологічній базі. Слід зазначити й абсолютно різне розуміння соціальних проблем відповідно до об’єктивістських і суб’єктивістських поглядів різних дослідників на цей феномен. Так, зокрема, згідно з традиційною класичною об’єктивістською концепцією, під соціальними проблемами можна розуміти реальні, об’єктивно існуючі соціальні умови, ситуації, які викликають занепокоєння і які можна змінити. Суб’єктивістські концепції, що визначаються як “конструкціоністський підхід”, відхиляють уявлення про об’єктивний статус соціальних проблем як певну органічну патологію, виявляють соціально конструйовані їх визначення” [3, с. 22].

З моменту свого виникнення соціологія права намагалася вийти за межі правового позитивізму та аналізувати правові явища через такий науково-методичний інструментарій, що дозволяє основним інституціям розглядати право та аналізувати в їх соціальному контексті, а також сприяти окреслення тенденцій у розвитку самої правової системи.

Це особливо важливо в умовах глобального переходу, де є питання збереження адекватності політичної системи та знаходження балансу між національною ідентичністю та все більш значущим питанням забезпечення прав та свобод громадян.

Нерівність – це поняття, яке важко визначити однозначно, однак найчастіше асоціюється з: владою, престижем і повагою, стилем життя, культурною сферою, освітою, матеріальним становищем, тобто так званими благами, які характеризуються труднощами рівномірного розподілу їх між громадянами. Саме нерівність є основою соціальної проблеми дискримінації.

Усталені стереотипи, що існують в окремому суспільстві, є суттєвими чинниками впливу на дискримінаційну поведінку. Стереотипи – це спрощені шаблони групового мислення, які дозволяють швидкий розвиток оцінок різних явищ, людей або ситуацій. Вони недостатньо обґрунтовані, а елементи визначають їх форму та зміст когнітивні, емоційні та поведінкові. Присутнє стереотипне мислення практично в кожній сфері діяльності людини.

Важко переоцінити роль стереотипів і упереджень у повсякденному житті у відносинах членів групи. Ставлення впливає на спосіб міжособистісних відносин і може стати приводом для дискримінації і тут причиною можуть стати соціальні дискримінаційні цінності, норми. Упередження, стереотипи – тісно пов’язані з цінностями, які відображають і впливають на їх формування. Це стосується як народу (нації) в широкому розумінні, так і мешканців певної територіальної громади (місцеві звичаї та традиції), а також організацій та трудових колективів. Погляди, які існують в організації, відображають культуру організації та дозволяють передбачити зміну робочого клімату, сформулювати мотиви поведінки працівників, міжособистісні стосунки між працівниками. У суспільстві та організації існує багато сфер гіпотетично можливої напруги – етнічні, релігійні, демографічні тощо, які підтримуються упередженнями та стереотипами. Існуючі стереотипи, цінності особливі, тому що вони діють навіть фактичного розуміння. Та професор П. Зукаускас дає наступний приклад: “смерть молодій людині на робочому місці сприймається інакше, ніж смерть літньої людини” [4, с. 793]. Стереотип має так звану ціннісну основу, тому негативне ставлення можуть сприймати як норму.

Необхідно констатувати, що у свідомості суспільства живуть потужні стереотипи про представників певних групи, наприклад про циган і представників сексуальних меншин. Негативна увага до сексуальних меншин дуже часто пояснюється традиційними католицькими цінностями. Рівень проблеми виявляється в словесних висловлюваннях нації, де широко використовуються стереотипи (в анекдотах про представників різних народів). Це аспект культурної дискримінації, а

культура має ознаки стабільності і змінюється дуже повільно. Дискримінація була завжди гостре питання для груп меншин, які зазнають дискримінації. Традиції, які є популярні в суспільстві переходять на більш низький рівень (місце праці, освітній заклад, колектив мешканців), яка приносить непорозуміння у відносинах.

Цитований вже попередньо литовський професор вказує, що у пострадянських державах існують дискримінаційні ритуали, які прийшли, наприклад, від радянської армії, як-то “дідівщина” (приниження молодших) і це явище має глибоке кримінальне коріння. Ця система “прилипає” до свідомості людини, тому що вона сильно навіює ілюзію справедливості, рівних і “це завжди подається як символ чоловічої школи і мужності армії”. Існують також традиції, які акцентують відмінність нового працівника у колективі (традиція “прописки” або “першої зарплати”, коли нового співробітника змушують організувати вечірку для колег), – традиція дискримінаційна і підтримує нездорові стосунки між колегами [4, с. 796].

Схвалення чи радикальна протидія суспільства і, як наслідок, суспільний осуд з боку громадськості, зменшує гіпотетичну можливість дискримінаційної ситуації. Продемонструємо це твердження на прикладі статистики щодо вікової дискримінації. У європейському опитуванні громадської думки в середньому 40 % респондентів сказали, що дискримінація за віком широко поширена в їхній країні. У Франції проте до такої думки схилилися 54 відсотків опитаних, у Португалії 52 відсотки, а у Великобританії 51 %. Це були найвищі результати опитування, проведеного у 2019 році. Найменший відсоток вказівних відповідей про поширеність вікової дискримінації був у Німеччині (20 %), Словаччині (22 %) та Люксембурзі (23 %) [5].

Стигматизація не завжди має логічне пояснення, проте деколи її можна пояснити простим людським почуттям – страх. Серед останнього – це страх за життя і здоров’я, що пов’язаний з пандемічною загрозою. Стигма і стереотип, пов’язаний з COVID-19, захопив суспільну свідомість і переростає в усьому світі, незважаючи на наукові докази, що свідчать про природу COVID-19. Вказані прояви, пов’язані з COVID-19, створюють небажані соціальні наслідки, які ставлять під загрозу зусилля, спрямовані на зупинення поширення пандемії, вони мають емоційний і когнітивний вплив, що впливає на здатність об’єктивно оцінювати ситуації, пов’язані з COVID-19, і це обмежує потенціал для ефективності стратегій профілактики, яких повинен дотримуватися кожен громадянин. Крім того, важливо наголосити, що стигматизація щодо людей із симптомами COVID-19 обмежує пошук медичної допомоги [6].

Стереотипна загроза асоціюється як із короткостроковими, так і з довгостроковими ефектами, які можуть загрожувати процесам і результатам для здоров’я. Короткострокові наслідки можуть виникати з бажання і зусиль людини спростувати відповідний негативний стереотип. Ці наслідки можуть включати фізіологічну реакцію на стрес, підвищену тривожність, підвищені вимоги до когнітивної обробки, зниження самоконтролю та недостатнє виконання поставленого завдання. Повторний досвід стереотипної загрози може призвести до дезідентифікації та розмежування, що може проявлятися у відсутності турботи про стан свого здоров’я або уникненні діяльності, пов’язаної зі здоров’ям. Відчуття фізіологічного збудження від стресу та більших когнітивних потреб, що є наслідком стереотипної загрози, може заважати спілкуванню між пацієнтом і медичним фахівцем. Наприклад, стереотипна загроза може впливати на інформацію, яку пацієнт надає медичному працівнику, потенційно змінюючи надану допомогу. У довгостроковій перспективі пацієнт, який переживає загрозові ситуації в системі охорони здоров’я, може уникати взаємодії з медичними працівниками, що відповідно становитиме загрозу його життю та здоров’ю [7].

Висновки. Стереотипи та стигми, що поширені в суспільстві, – це не просто негативне явище, воно може мати загрозове спрямування для людини та суспільства, бути соціально-шкідливим або навіть небезпечним.

Перспективою майбутніх досліджень є аналіз проявів дискримінації у різних сферах суспільного життя та їх взаємодія з національно-ментальними особливостями окремого суспільства та соціуму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Naoumova S. Empirical Characteristics of the Discriminating and Anti-Discrimination Legal Consciousness of Bulgarians *Równouprawnienie. Księga jubileuszowa dla Profesory Małgorzaty Fuszary*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2022. P. 173–190.
2. Non-Discrimination in International Law. A Handbook for Practitioners. Interights. The international centre for the Legal Protection of Human rights. London, 2011. P. 18.
3. Дубовик К. Девіантна поведінка як соціальна проблема. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 21–27. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2018_2_5.
4. Žukauskas P., Vveinhardt J. Discrimination as a confusion of relations among the employees : the role of stereotypes and prejudices *Nové trendy v manažmente : zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, 26. a 27. november 2008, Trenčín, Slovenská Republika. Trenčín : Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne, 2008.
5. Eurobarometer. Discrimination in Eurobarometer the European Union. 2019. No. 493. GUS 2021. URL : <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251>.
6. Shigemura J., Ursano R. J., Morganstein J. C., Kurosawa M., Benedek D. M. Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry Clin Neurosci*. 2020. V. 74. P. 281–282.
7. Phibbs S., Hooker K. An Exploration of Factors Associated With Ageist Stereotype Threat in a Medical Setting. *The Journals of Gerontology: Series B*. V. 73. Is. 7. October. 2018. P. 1160–1165. URL : <https://doi.org/10.1093/geronb/gbx034>.

REFERENCES

1. Naoumova, S. (2022). *Empirical Characteristics of the Discriminating and Anti-Discrimination Legal Consciousness of Bulgarians* *Równouprawnienie Księga jubileuszowa dla Profesory Małgorzaty Fuszary*. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. P. 173–190 [in English].
2. *Non-Discrimination in International Law*. (2011). A Handbook for Practitioners. Interights. The international centre for the Legal Protection of Human rights. London, 2011. P. 18 [in English].
3. Dubovyk, K. (2018). *Deviantna povedinka yak sotsialna problema Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. [Deviant behavior as a social problem]. Vyp. 2. S. 21–27. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2018_2_5 [in Ukraine].
4. Žukauskas, P., Vveinhardt, J. (2008). Discrimination as a confusion of relations among the employees : the role of stereotypes and prejudices. *Nové trendy v manažmente : zbornik prispevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, 26. a 27. november 2008, Trenčín, Slovenská Republika. Trenčín : Trenčianska univerzita A. Dubčeka v Trenčíne. [in English].
5. Eurobarometer (2019). Discrimination in Eurobarometer the European Union. No. 493. GUS 2021. URL : <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2251> [in English].
6. Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M., Benedek, D. M. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry Clin Neurosci*. V. 74. P. 281–282 [in English].
7. Phibbs, S., Hooke,r K. (2018). An Exploration of Factors Associated With Ageist Stereotype Threat in a Medical Setting. *The Journals of Gerontology: Series B*. V. 73. Is. 7. October. P. 1160–1165. URL : <https://doi.org/10.1093/geronb/gbx034> [in English].

Дата надходження: 30.05.2022 р.

**LEGAL AND SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DISCRIMINATION
AS A FORM OF SOCIAL DEVIATION**

The article analyzes the problem of discrimination against a person or a group of persons as a social phenomenon that has a negative meaning for society, the state, and a person. It has been proven that manifestations of inequality are a complex social phenomenon subordinated to a simplified model of thinking about people with a certain individual characteristic with stereotypes, prejudice and stigmas.

The problem of the social existence of discrimination lies in its social rooting. Peoples and social groups take this phenomenon for granted, and only in the light of modern trends in the humanization of legal reality and the rule of law, issues of overcoming inequality and combating discrimination have received complex state and political attention.

Law is a social phenomenon. This is especially important in the case of various legal sciences, since the legal field of social life is the main brick of the sociological structure of society.

It is indicated that established stereotypes existing in a particular society are significant factors influencing discriminatory behavior as simplified patterns of group thinking, which allow rapid development of assessments of various phenomena, people or situations. They are not sufficiently substantiated, and the elements that determine their form and content are cognitive, emotional and behavioral. Stereotyped thinking is present in almost every field of human activity. Established stereotypes existing in a particular society are significant factors influencing discriminatory behavior

Discrimination can be a consequence of institutionally established inequality, which leads to the violation of the rights and legitimate interests of certain groups of persons formed on various grounds; it can lead to unequal treatment, humiliation or underestimation of the person.

It has been proven that stereotypes and stigmas prevalent in society are not just a negative phenomenon, they can be threatening to a person and society, socially harmful, or even dangerous.

Key words: discrimination, social deviation, stereotype, stigma, equality, legal policy.